

KLASİK TRAGEDYALARDA VE TASAVVUFTA NEFS EĞİTİMİ

Yrd. Doç.Dr. A. Serdar ÖZTÜRK*

ÖZET

Klasik tragedya ve tasavvuf farklı kaynaklardan beslenmelerine rağmen bazı ortak nitelikler taşır. Her ikisinde de karakterlerin olgunlaşma süreçleri önemlidir. Karakterler uzun ve çileli bir ruhsal yolculuktan sonra asla beklemedikleri bir sonuca ulaşırlar. Ulaştıkları dünyayı ve edindikleri deneyimi tarif etmek imkânsızdır. Bunu ancak bu makama erişen insanlar anlayabilir ve bu durum asla dille anlatılmaz bir haldir. İnsanoğlunun değersiz madenlerden altın yapma hayali teorik olarak bu iki disiplinde gerçekleşmiştir.

Anahtar Kavramlar: Klasik tragedya, tasavvuf, nefis eğitimi, arınma

SOUL EDUCATION IN CLASSICAL TRAGEDIES AND SOFISM

ABSTRACT

The classical tragedies and sofism have different sources though, they display some commonalities. The initiation processes in both disciplines are very important. The characters reach at their aims after a long and suffering journey, which they have never imagined. It is impossible to define the world and the experience they have attained. Only those who reach at this station can experience it and this situation cannot be expressed by language. These two disciplines theoretically have realized in long term human being dream that is to make gold from the base materials.

Key Terms: Classical tragedy, sofism, soul education, purgation

GİRİŞ

Eğitim, insanoğlunun yeryüzünde var oluşundan başlayarak günümüze kadar devam etmiş olan bir süreci kapsar. Eğitimin terim olarak yalnızca insanlar için kullanılması gerekir; nesilden nesile aktarma kabiliyetinden yoksun olduğundan eğitim kavramının hayvanlar ve bitkiler için kullanılması uygun değildir. Toplumumuzda bazı kişiler hayvan eğitiminden bahsetmektedir, kedi ve köpek eğitimi gibi. Aslında burada yapılan eğitimden ziyade şartlanma ile izah edilebilir. Eğitim, genel anlamda, insanın hem bedenine hem ruhuna hem dünyasına hem de âhiretine yarayan; onu her iki dünyada mesut ve bahtiyar eden, ona ilim ve marifet kadar vicdan, bilgelik ve olgunluk kazandıran, doğru

---

* Erciyes Üniversitesi

yola götüren (sırat- ı mustakim), hayırlı ve güzel olanı yapmasını sağlayan bir araçtır. Seküler eğitimin ahiretle ilgili bir kaygısı ve projesi olmadığı da bir hakikattir. Dolayısıyla seküler eğitimin ilgi alanı bu dünya ile sınırlı kalmaktadır. Hazreti Âdem'in yeryüzüne sahifelerle gönderilmesi, Allah'ın insan eğitimini bizzat kendi üzerine aldığına dair İslam açısından açık bir delili teşkil etmektedir. Bu eğitim peygamberler silsilesi ile ta Hazreti Muhammed'e kadar gelmiştir. İslam eğitimin önemine Hazreti Muhammed'in bir sözünde "Ben, ancak güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim" diyerek eğitim ve ahlakın ruh ve beden gibi iki ayrılmaz unsur olduğunu vurgular.

Allah'ın (cc) Kur'anda sıkça kullandığı isimlerinden birisi de 'Rab' kelimesidir. Mevdudi 'rab' kelimesinin Arapça 'r, b, b,' harflerinden oluşan ve en temel anlamıyla eğiten, terbiye eden anlamına geldiğini söyler (Mevdudi 2002 : 43). Dolayısıyla İslam dini, eğitimi vahiyle inşa edilen bir eğitim sistemi olarak tüm insanlığa sunar. Dinde zorlama olmadığından isteyen bu eğitim sistemini benimser, isteyen benimsemez (Bakara 256, Kafirun 9). Tasavvuf da burdan yola çıkar, fakat yolun devamında bazı farklı yorumlarla nefis eğitimine yoğunlaşarak kişinin dünyaya ait her türlü varlığını terketmesini ister. Dünyaya ait tüm varlığından kurtulan insan Hallac-ı Mansur'a atfedilen 'Ene'l-Hak' konumuna yani 'vahdet-i vücud' (unity of being) bilincine ulaşır. Klasik tragedyelerde de yüksek sınıftaki karakter –umumiyetle bu karakter kral veya kraliçedir- seküler dünyanın zirve kabul ettiği değerlerini kaybeder; ancak ulaştığı bilgeliği ve bilinci hiç bir şeye tercih etmez. Farklı kaynaklardan gelen her iki disiplin de sonundaki amaç bakımından bu noktada kesişirler.

Çağdaş veya seküler eğitim sistemi de doğal olarak eğitim ile ilgili sayısız teoriler geliştirmiştir ve geliştirmeye devam etmektedir. Seküler eğitim insanların diğer insanlarla ve çevreleriyle etkileşimlerinden yola çıkarak görüşler ortaya koymuş ve teoriler geliştirmiştir. İnsanoğlunun ürettiği maddi ve manevi ürünlerin, kazanımların ve deneyimlerin hepsine kültür adı verilir. Dolayısıyla insanın, çevresiyle etkileşimi sonucunda kültürlenmeye uğradığını söylemek mümkündür. Çevresiyle etkileşme sonucu öğrendiklerini başka insanlara öğretmeye çalışan her birey belli bir amaca yönelik olarak o insanları kültürlemeye çalışıyor demektir. "İnsanların diğer insanları belli bir maksatla kültürlemelerine ya da kasıtlı kültürleme sürecine eğitim denilmektedir" (Erdem ve Akman 1998 : 13). Bu bağlamda seküler eğitim ile ilgili diğer bir tanım Selahattin Ertürk *Eğitimde Program Geliştirme* adlı kitabında "[b]ireyin davranışında, kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istenilen yönde değişme meydana getirme sürecidir (1984 : 15)" diyerek yapar. Bu tanım çerçevesinde eğitimin bir süreç olduğu hemen göze çarpmaktadır. Yine bu tanıma göre, bu süreçte kişinin davranışlarının arzu edilen yönde değiştirilmesi hedeflendiği ortaya çıkmaktadır. Kişinin davranışlarını arzu edilen yönde değiştirmek tasavvufun ve tragedyelerin başlıca amaçları arasında yer almaktadır. Bu çalışmada, çok farklı kaynaklardan beslenen bu iki farklı disiplinin nefis eğitimi konusundaki ortak noktaları tespit edilmeye çalışılacaktır.

KLASİK TRAGEDYALARDA VE TASAVVUFTA NEFS EĞİTİMİ

Genel manada, tasavvufta insan eğitime yönelik, özellikle de nefis eğitimi için zor, uzun ve çile dolu bir eğitim metodu ön görür. İnsan beyni, seküler eğitimin insanlara sunduğu materyalist bilgi ile doldurulurken, kalp ve gönül ihmal edilmektir. Tasavvufun eğitim ile ilgili temel öğretisi şudur: Kalp ve gönül tatmin edilmeli, vicdan eğitilmeli, nefis terbiye edilmeli, ihtiraslar kontrol altına alınmalı, kötü huylar terk edilmeli, derviş öğrendiği ilmi insanlığın hayrina sunmalıdır. Materyalist ve seküler eğitim ahiret ve hesap endişesinden yoksun olduğundan çok kere elde edilen bilgi insanlığın zararına kullanılmıştır. Bunun örneklerini sıralamak mümkündür. Amerika'nın Japonya'ya attığı atom bombalarının zararını, dehşetini ve vicdandan yoksun bilginin tehlikesini insanlık tarihi asla unutamayacaktır. Bu bariz örnek, manevi yönü ve değeri olmayan tek yönlü materyalist ve seküler eğitimin zararlı sonuçlar doğurabileceğini gösterir. Bu tür zararların önüne geçmek için tasavvuf alternatif eğitim sistemi sunar. Tasavvuf insanın nefisine, doğal içgüdülerine, isteklerine ve arzularına fazlaca önem verdiğinde, nefsin azacağına, daha çok isteyeceğine, sadece kendisi için isteyeceğine, insanları felaketlere ve zulümlere sürükleyeceğine inanır. 'Elindeki ile yetinmek', 'bulunca dağıtmak; bulamayınca şükretmek', 'bir lokma bir hırka' ve 'biz zenginliği çok malda aradık fakat onu kanaat etmede bulduk' sözleri tasavvufun nefis eğitimi için bayraklaştırdığı sözlerdir. Tasavvufa göre nefis terbiyesi dünya ve ahiret saadeti için yediden yetmişe herkese gereklidir.

Klasik tragedyalarda başlıca ele alınan konu ve temalarda insanın ruh ve beden eğitimine fazlaca önem verilir. Özellikle de yüksek sınıftaki insanların olgunlaşma süreçleri ve hayatın gerçek amacını kavrama gayretleri klasik tragedyaların, rönesans tragedyalarının ve özellikle de Shakespeare'in tragedyalarının ana temasını oluşturur. Tragedya kahramanı kendinden veya dışarıdan bir hata sonucu (Yunanca *hamartia*, İngilizce *flaw*) materyalist dünyanın zirve kabul ettiği konumdan adım adım düşüşe geçer ve kahramanın ölümüne neden olur. Gurur ve kibir (Yunanca *hubris* veya *hybris*, İngilizce *pride* veya *arrogance*) kahramanın materyalist dünyanın zirvesinden dibe vurmasına sebep olan başlıca kusuru teşkil etmektedir. Materyalist dünyanın değerlerini yitirirken farklı bir dünyanın değerleriyle donanır. Fiziksel/Materyalist dünyanın her türlü kirinden, hatalarından ve noksanlıklarında arınır (Yunanca *catharsis*, İngilizce *purgation*). Artık bu dünyadan aşkın dünyaya, fiziksel dünyadan metafizik dünyaya veya Plato'nun 'idealar dünyasına' tinsel bir yolculuk gerçekleştirmiş olur. Bu dünyada artık "[s]ilahlar kesmez Onu; ateş Onu yakamaz; su ıslatamaz Onu; rüzgâr Onu üşütmez" (Campbell 1949:238). Bu hal tasavvufta nihai hedef sayılan hiçlik halidir (fena) (Afifi 1996 : 45). Tragedya ve tasavvuf disiplinleri farklı anlatılar, motifler, semboller, alegoriler ve metaforlar kullan-

miş olsalar bile nihai hedefte, yani ulaşılmaması arzu edilen en son noktada buluşmuş olurlar.

Tragedyalar ve tasavvuf, farklı kaynaklarda, farklı coğrafyalarda, tarihin farklı dönemlerinde ve çok farklı kültürlerde ortaya çıkmış olmalarına karşın, kişinin beden eğitimi ve özellikle de nefes eğitimi açısından ortak özellikler sergilemektedirler. Başlangıçta materyalist dünyanın zirve kabul ettiği değerler, bu çok zorlu eğitim süreci içerisinde değerlerini tamamen yitirirler. Bu uzun ve çileli eğitimin sonunda, tragedya kahramanları ve 'seyr ü süluk' aşamasını tamamlayan mutasavvıflar, salıklar veya dervişler 'mutlak mutluluk' dedikleri son aşamaya kavuşurlar. Bu aşama bazı kaynaklara göre 'idealar âlemi', bazı kaynaklara göre 'fena fillah' olarak izah edilir. Bu aşama fiziksel dünyaya anlatılamaz; fiziksel dünyanın metotlarıyla ulaşılamaz ve en önemlisi kendine has metodu kullanılmadan bu makama gelinebilir. Bu uğurda tüm tragedya kahramanları tahtlarını terketmişlerdir. Sophocles (m.ö. 497/6-m.ö. 406/5), Euripides (m.ö. 480- m.ö. 406) ve Aeschylus'un (m.ö. 524/5- m.ö. 455/456) tragedyalarındaki kral kahramanların hepsi tacını ve tahtını bırakarak başka bir dünyanın efendileri olmuşlardır. Buna benzer örnekler tasavvuf tarihinde de rastlanır. İbrahim Bin Ethem (714-779) Belh şehrindeki tahtını ve tacını terkederek tasavvufa intisap etmiş, fani dünyanın gerçeğini veya mutluluğunu değil; 'Mutlak Gerçeği' veya 'Mutlak Mutluluğu' bu yolla aramaya başlamıştır.

Her iki kaynağın nefes eğitimi için ileri sürdüğü ve insanlara öğretmeye çalıştığı yöntemleri vardır. Doğal olarak klasik tragedyalar ve tasavvuf farklı metotlar kullansa da nefsin ve bedeninin arınmasına verdikleri önem açısından son kertede birleşirler. Nihai amaca çok farklı vasıtalar kullanarak ulaşırlar. Farklı kaynaklara, ortaya çıktıkları farklı coğrafyaya, farklı kültürlere ve farklı dönemlere ait iki farklı ürün/yöntem/disiplinin amaç açısından birleşmesi son derece ilginçtir. Öncelikle, bu iki unsurun kullandığı farklı yöntemlerden bahsetmek gerekmektedir.

Tasavvuf kendi yöntemini 'şariat', 'tarikât' ve 'hakikat' terimlerini izah ederek başlar. Tasavvuf çevrelerince 'şariat', 'tarikât' ve 'hakikat' arasında şöyle bir karşılaştırma yapılır:

Herhangi bir nesne - biz buna şimdilik eklemek diyelim - 'şariat', 'tarikât' ve 'hakikat' arasında şöyle bir yoruma sahiptir. Şariata göre eklemek sadece benimdir, kimsenin değildir; tarikate göre benim ve benim diye bir şey yoktur, olamaz da ve biz bu ekmeği paylaşırız. Hakikate göre, ne sen ne ben ne de ortada eklemek var; sadece Allah var (vahdet-i vucut) Dolayısıyla böyle bir paylaşım gitmek te yararsızdır. Fakat bu yorum ekmeği almanızı veya çalmanızı gerektirmez (Anonim).

Bu basit kıyaslamada görüldüğü gibi tasavvufta üç aşama bulunmaktadır: Şariat (İslami Hükümler), Tarikat (Tasavvuf Yolu) ve Hakikat (Mutlak Gerçek)

(Öztürk 2004 : 57). Ünlü Alman mistik Annemarie Schimmel bu üç aşamayı şöyle izah eder: “Bu aşamalar nefsin farklı durumlardaki arınmasıdır. Farklı aşamalarla nefis tüm kötülüklerden, bu dünyaya ait tüm özelliklerden, istek ve ihtiraslardan sıyrılmalıdır. Dünyaya ait her türlü bağı koparmalıdır. Ancak bu yolla tam bir arınma gerçekleştirilebilir” (1975 : 16). Burdan da anlaşılacağı gibi, tasavvufun amacı, marifet (wisdom) yoluyla beden ve nefsin dünyaya ait ne varsa, her türlü özelliklerini, “yılanın derisini attığı gibi” (Campbell 1949 : 279) terk etmesi ve ‘Mutlak Gerçeğe’ ulaşmasıdır.

Bu ulaşılan en son nokta tasavvuf ehli tarafından tecrübe edilemez ve anlatılamaz bir durum olarak değerlendirilir. Bu son aşamayı ne tasavvuf ehli, ne de dışarıdan birileri şimdiye kadar açıklamamışlar veya açıklayamamışlardır. Mevlana Celaleddin Rumi’nin (1207-1273) körlerle ilgili hikayesi dışarıdan tasavvufu anlamamanın imkansızlığı için anlatılmıştır: Hayatında hiç fil görmemiş ve gözleri bağlanmış insanlara file dokunarak onu tarif etmeleri istenmiş; bazıları onu tahta benzetmiş; bazıları hortuma, bazıları bir tepeye bazıları da onu bir yelpazeye benzetmişlerdir. Onlardan hiç birisi fili tam olarak tarif edememişlerdir (Rumi 1946 : 1259-60). Dolayısıyla bu yolu tarif etmek bu kıssadan da anlaşılacağı gibi imkânsızdır. Bu yolun tarifinin imkânsızlığı ile ilgili diğer bir örneği Schimmel şöyle nakleder: “Biris Ebu Hafs’a sorar: Mutasavvıf kimdir? Ebu Hafs şöyle cevap verir: Mutasavvıf, mutasavvıf kimdir diye sormayan kişidir” (1975:2). Bu yolda soru sormak, açıklama beklemek edebe aykırıdır ve ruh eğitiminin doğasına ters düşer.

Cüneyd-i Bağdadi (822-911) tasavvufu, Kur’an’da geçen peygamberlerin öne çıkan vasıflarına ulaşmak diye tarif eder:

Tasavvuf, sekiz peygamberde öne çıkmış niteliklerin bir rol modelidir: Oğlunu kurban eden Hazreti İbrahim’in cömertliği; hayatı pahasına Allah’ın emrini tereddüt etmeden kabul eden Hazreti İsmail’in itaati; yaraları kurtlanmasına bile tahammül eden Hazreti Eyub’un sabrı; Allah’ın üç gün işaretle konuşmasını emrettiği Hazreti Zekerya’nın sembolleri; kendi toplumunda bile yer bulamayan Hazreti Yunus’un yabancılığı; dünyalık herşeyi terkederek yanına sadece bir tas ve tarak alan Hazreti İsa’nın haccı. (Bu yolculuk esnasında eliyle su içen ve eliyle saçını tarayan birilerini görünce tasını da tarağını da terk etmiştir.); kaba bir kumaş giyen Hazreti Musa’nın alçakgönüllüğü; son olarak ta, göklerin ve yerin hazineleri kendisine Allah tarafından bahşedildiği halde ahireti tercih eden Hazreti Muhammed’in fakirliği (Schimmel’den alınmıştır 1975 : 14-15).

Tasavvuf eğitimine ilk adım tevbe ile başlar. Şeyh veya pir dervişi dergâhına kabul ettikten sonra ona izlemesi gereken zorlu ve çileli bazı ritüeller yükler. Şeyh, tasavvufta çok önemli bir yeri olan tefekkürü muridine sürekli tavsiyede bulunur. Murid şeyh ne emrederse sorgulamadan ve karşı gelmeden ka-

bul etmek zorundadır. Bu durum bir çok tasavvuf çevrelerinde “murid şeyh ilişkisi, ölü bir insanın nasıl onu yıkayanın önündeki durumu ile özdeşleştirilir” (Afifi 1996 : 47). Ölü bir insan kefenlenmeden önce yıkanırken hiç bir iradesi yoksa, mürid de böyle davranmalıdır. Pir ona ‘nefs-i levvâme’ (insan nefsinin en eğitimsiz hali) ile cihat etmesini emreder. Tasavvuf çevrelerinde “nefs-i levvâme genellikle siyah bir köpekle simgeleştirilir ve öldürülmesi değil sadece Allah yolunda ehlileştirilmesi gerekir” (Schimmel 1975 : 32). Nefs-i levvame bu yönüyle, Sigmund Freud’un (1856-1939) teorisindeki [Id-Ego-Superego] insan zihninin en ilkel kısmı sayılan ‘id’i hatırlatmaktadır. Tevbe ile başlayan ruhsal yolculuk bir takım makamlarla devam eder. Bunlardan biri de ‘fakr’ makamıdır. Murid dünyadaki maddi her şeyi tek ederek ‘Gani’ (Mutlak Zengin) olana tevekkül eder. Yolculuk ‘sabır’ ve ‘şükür’ makamlarıyla sürer. Salik her türlü belaların, sıkıntıların ve zorlukların Allah’tan bir imtihan olduğunu bilerek azimle yoluna devam etmelidir.

Salik (murid) bu yolculuğu sırasında bir takım ruhsal dönüşümler geçirir. Schimmel bu dönüşümleri şöyle izah eder:

‘Hal’, ‘gabz’ ve ‘bast’, salikin ruhsal mutluluğa büründüğü durumudur. ‘Korku’, ‘umit’, ‘özlem ve ‘ihlâs’ Allah tarafında sebatla yoluna devam etmekte olan salike bahşedilir. Salik bu aşamalardan sonra ‘marifet’ veya ‘aşk’ makamına ulaşır. Bu iki makam tasavvuufun en önemli temel kavramlarını oluşturur. Bu makamda ‘Âşık’ ile ‘Maşuk’ birleşir, yani ‘Bir’ olurlar [vahdet-i vucut]. Bu düşünce selef âlimlerince şiddetle reddedilmiştir, çünkü ilk dönem âlimlerine göre ‘Allah sevgisi’ yalnızca ve sade şekliyle Allah’a itat etmektir. Son makam ‘fena’ (yokluk) makamıdır. Bu makamda salik dünya ile ilgili her neyi varsa bunlardan tamamen sıyrılmış ve ilahi bir kimliğe bürünmüştür. Fena makamı paradoksal olarak ‘beka’ (sonsuzluk) makamı olarak da bilinir. Bu makamı salik de kavrayamadığından kendini ‘sekr’ (sarhoşluk) içerisinde bulur. Artık salik ‘hakikate’ (mutlak gerçeğe) ulaşmış demektir. Şariat ile başlayan yol tarikat ile devam etmiş ve nihayet hakikate ulaşılmıştır (1975 : 36).

Salikin olgunlaşma süreci ile tragedya kahramanlarının olgunlaşma süreçleri arasındaki benzerlikler farklı yöntem ve terimlere rağmen temelde nefsin arınması üzerine odaklanır. Başlangıçta ‘nefs-i levvame’ ile baş başa olan salik ruhsal yolculuğa başlar başlamaz bir dizi ızdırap, sıkıntı, zorluk, acı, keder, sefalet, huzursuzluk ve cefa çekmeye başlar. Bunların hepsine tahammül etmek zorundadır. Klasik tragedyalarda buna benzer düşünceler bulunmaktadır. Başlangıçta seküler dünyanın zirvesinde olan kahraman, yaptığı bir hata sonucu (hamartia) salikin yol boyunca karşılaştığı ızdıraplara, cefaya, huzursuzluğa ve sefalete düşer. Bu bağlamda tragedyaları Batıda sadece dramatik bir sanat eseri olarak değil, felsefî derinliği olan ve insan deneyimini ve bilincini artıran *edebî* yapıtlar olarak ele alınmaktadır. Çünkü en sade ifade ile tragedyalar eğ-

lence olsun diye değil, ders ve mesaj vermek için yazılmışlardır. Klasik traged-yaların bu özelliği, bu türü klasik komedilerden kesin bir çizgi ile ayırır.

Aristo *Poetics* adlı eserinde, tragedyayı ciddi, kendi içerisinde tamam-lanmış ve yeterli uzunlunluktaki olay örgüsünün sanatsal bir taklitle dramatik bir biçimde ele alınması olarak tarif eder (1967:3). Yine Aristo, tragedyaların edebî bir dille yazılmasını, ahlaksal bir amaç gütmelerini ve bir karakter çizerek (ethos) karakterin bağlamla uygunluğuna dair inandırıcı bir söylem (dianoia) kullanılmasının gereğini de vurgular. Klasik tragedyaların başında, başkarakter yüksek sınıftan bir kral veya kraliçedir. Yaptığı bir hatadan (hamartia) dolayı fiziksel ve ruhsal ızdırap, cefa, zorluk ve huzursuzluk batağına saplanır. Bu zor durumdan kurtulmak için eline bazı fırsatlar (kairos) geçse de bu fırsatları de-ğerlendiremez. Ayrıca hem tanrılara karşı hem de diğer insanlara karşı gurur ve kibir içerisinde de (hubris) olması durumunu daha da güçleştirir. Tragedya ka-rakterini yüksek bir konumdan alıp aşağılar aşağısı haline sokan kendi hatasının yanında kader (ananke) de büyük rol oynar. Karakterin bu talihsizliği (ate) bir lanet gibi kendisine atalarından miras kalmıştır. Klasik tragedyalar giriş, gelişme ve sonuç bölümü olan ve olay bütünlüğü taşıyan karakterin bu dünyadaki mut-luluğu ile başlayıp adım adım onun düşüşüyle devam eden ve düştüğü en kötü durumda cehaletini anlayıp hayatın gerçek anlamını kavrayarak olgunlaştıran bir keşiftir (anagnorisis). Tragedyaların seyirci ve okuyucu üzerindeki etkisi korku ve acıma hissi uyandırmasıdır. Bu etki özellikle ana karakterde ve aynı zamanda seyircilerde bir arınma, rahatlama ve huzur bulma hissi (catharsis) doğurur (1967:3-21). Baş karakter maddi dünyanın tüm değerlerini yitirmiş olsa da, elde ettiği huzurun yanında bunların hiç bir ehemmiyeti bulunmamak-tadır. Bu bilince ulaşan karakterin gözünde maddi dünya artık her türlü değer-i ni kaybetmiştir.

Aristo'nun bu açıklamalarını antik dönem klasik tragedyalarının hepsine uygulamak mümkün olabilir. Sophocles'in çok bilinen *Ajax*, *Antigone*, *Electra*, *Oedipus the King*, *Oedipus at Colonus*; Euripides'in meşhur *Helen*, *Heracles*, *Ion*, *Medea*, *Orestes*, *The Trojan Woman*; ve Aeschylus'un *Agamemnon*, *The Persians*, *Prometheus Bound*, *The Seven Against the Thebes* ve *The Suppliants* adlı eserleri Aristo'nun yukarıda izah ettiği tragedyanın genel özelliklerini taşı-maktadırlar. Hepsindeki ortak özellik yüksek sınıftan gelen başkahramanın bir hata sonucu (hamartia) mevcut konumunu kaybederek normal bir insanın ko-numuna hatta daha aşağı bir konuma düşmesine neden olur. Arınma (catharsis) sonucu seküler dünyadaki makam ve mevkisini kaybetmiş olsalar da seyirciler ve okuyucular karşısında daha da bir saygınlık kazanırlar. William Shakespeare'in *Hamlet*, *King Lear* ve *Julius Caesar* gibi tragedyalarındaki baş karakterler ölürlere fakat arkalarında kendilerine hayran bir seyirci veya okuyu-cu kitlesi bırakırlar. Karakter ulaştığı bu ruhsal durumun değerini farkederek ve

asla önceki durumuna dönmek istemez. Bu durum tasavvufta salikin ulaştığı 'fena' durumuyla benzer özellikler taşımaktadır..

Yunancada 'catharsis' kelimesi günah ve suçlardan bedeni ve nefsi temizlemek ve arındırmak anlamında kullanılmaktadır (Ley 1991 : 33). Nefsi ve bedeni tüm kötülüklerden, suçlardan ve günahlardan arındırmak tasavvufun da nefis ve beden eğitimi için öncelik tanıdığı konuların başında gelmektedir. Belki aralarında şöyle bir ayırım yapmak mümkün olabilir. Tasavvufta, salik yola kendi arzusu ile çıkarken, klasik tragedyalarda ana karakter kendi hatasının kurbanı olarak yani kaderin bir cilvesi olarak bu yolculuğu yapar. Fakat her ikisi de bu yolculuğun kendilerini nereye götürebileceğini kestiremezler. Salik yoluna Beyazid-i Bestami'ye atfedilen "O'nu aramakla bulamazsınız; ancak O'nu bulanlar sadece arayanlardır" düsturuyla devam ederken, tragedya kahramanı kaderin etkisiyle dönüşsüz bir yoldadır ve fırsatını bulsa hemen yolundan geri dönmek ister. Yani içerisinde bulunduğu bu çileli atmosferden bir an önce sıyrılmak ister.

Eleştirmenler tragediyaların komedi, efsane, masal veya herhangi edebî bir eser gibi okunmaması gerektiğini ileri sürerler. Tragedyalar sadece bir sanat ürünü değil, içerisinde entellektüel, sosyal, dinsel, ruhsal, felsefî ve seküler Batı düşünce geleneğini ihtiva eden ciddi edebî eserler olarak değerlendirilir. Ayrıca tragedyalarda antik Grek-Romen mitolojisinin özünü ve Batı insanının düşünce yapısını bulmak da mümkündür. Tragedyalardaki olay örgüsü Batılının gözünde "gerçek hayatta olanların bir yansımasıdır" (Nietzsche 1995 : 61). Klasik tragedya klasik komediler gibi sadece eğlendirmek ve vakit geçirmek için değil; insanları eğitmek, ahlaksal öğretiler sunmak ve hayatın gerçekleri ile ilgili bilgi vermek için yazılmışlardır. Bu iki klasik tür arasında amaç bakımından temel fark burada yatmaktadır.

Klasik dönemin önemli edebî eserleri olan tragedya Batı toplum hayatında o kadar etkili olmuşlardır ki İncil yorumlarını bile etkilemişlerdir. Bu etkilerden biri 'İlk Günah' ile ilgili olarak Hazreti Âdem ile Hazreti Havva'nın kıssasında yer alır. Kur'anda bu kıssa ile ilgili ayet: "Bu durum devam ederken Âdem Rabbinden bir takım ilhamlar aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır" (Bakara 37) şeklindedir. Tasavvuf çevreleri de bu ayet çerçevesinde kişinin tevbe sonucu bağışlanacağına ve arınacağına iman ederler. Nitekim salikin atacağı ilk adım tevbedir.

Klasik tragediyaların tesirindeki İncil yorumuna göre, tevbe yetersizdir. Çünkü Hazreti Âdem ve Havva'nın işledikleri günah o kadar sürer ki nesilden nesile aktarılır. Kıyamete kadar doğacak çocuklar bu günahın etkisinden kurtulamazlar. Tragedyalardaki gibi birilerinin acı, ızdırap ve sıkıntı çekmesi gerekmektedir. Nihayet tanrı tüm insanlara değil de sadece Hıristiyanlara acır ve teslisin üçüncü unsuru olan oğul tanrıyla, yani Hazreti İsa'yı insan şeklinde dün-

yaya gönderir. Tragedya kahramanının çektiği ızdırap, sıkıntı ve cefayı Hazreti Âdem yerine bizzat tanrı isa çeker ve böylece Hristiyanlar arınmış olduklarına inanırlar. Bu arınma yorumu ile tragedyalardaki arınma yorumu arasında tema-tik açıdan bire bir benzerlik bulunmaktadır.

Klasik tragedyalardaki karakter ile tasavvuftaki salikin olgunlaşma sü-reçlerinin sonunda ulaştıkları konum itibari ile bazı farklı yorumlara da neden olmuşlardır. Krallık gibi seküler dünyanın zirve kabul ettiği konumdan, sade bir insanın konumundan bile aşağı bir konuma indirgenen karakter, arınması (catharsis) nedeniyle okuyucunun ve seyircinin gözünde yücelir. Seyirciler ve okuyucular yüksek bir konumdan düşmüş olsalar bile tragedya karakterine saygı duyarlar. Kendilerini onunla özleştirirler ve ona karşı bir acıma duygusu beslerler. Tasavvuftaki salik ise kendisini ulaştığı makamın büyüüne ve sarhoş-luğuna kaptırmıştır. Tasavvuftaki terimiyle 'cezbe' (trans) halindedir ve halk arasındaki adı 'mezcup'a (akıl hastası) çıkmıştır. Tragedyadaki karakter saygı görürken; son noktaya ulaşmış salik toplumda alay konusu olmaya başlamıştır. Hiç bir kimse onun durumunu anlayamaz, sadece merhamet ederek iyileşmesi için Allah'a dua ederler.

SONUÇ

Kısacası, tasavvuf öğretisi gibi klasik tragedyalarda da nefis eğitimine önem verirler. Her iki disiplinde de karakterler ve salik kişisel ihtiras ve arzula-rını yok ederek maddi varlıktan manevi bir varlığa dönüşürler. Uzun ve meşak-katli yolculuk boyunca bu dünyaya ait sınırlamalardan, korkulardan ve ihtiras-lardan sıyrılıp yeni bir kimliğe kavuşurlar. Seküler dünyada başlayan ruhsal yolculuk tanrısal bir düzeye ulaşınca kadar devam eder. Eski kimlikleri suda eriyen şeker gibi dağılıp yok olur; artık bu dünyada yaşamayı değil mevcut hal-leriyle huzur içinde olmayı tercih ederler. Artık seküler veya materyalist dünya onların gözünde bir hiçtir. Bedenleri rüzgârın önündeki kuru bir yaprak misali sağa sola savrulurken, ruhları mutluluk okyanusuna doğru yelken açmıştır. Bu fenomen seküler açıdan anlaşılabilir, izah edilemez ve hiç bir kavrayış bu du-rumu kavrayamaz. Aynı zamanda felsefe olsun akıl olsun onun gerçeğini ortaya koyamaz. Sadece 'marifet' (gnosis) bu duruma anlayışla yaklaşır. Bu ruhsal zirve noktasını anlamak için ne akla ne de duyu organlarına ihtiyaç vardır.

Uzun ve zorlu bir ruhsal yolculuktan sonra ulaşılan bu hal veya derece sonsuzluk derecesidir. Bu sonsuzluk derecesi İncilde şöyle yer alır: "Böylece, biz gözümüzü görülene değil, görülme-yene diktik. Çünkü görülen fanidir ve görül-meyen bakidir" (2 Corintians 4: 18). Platon' un anlayışına göre karakterler ve salik kusurlu dünyadan çıkıp mükemmel dünyaya yani 'idealar âlemine' geçmiş-lerdir. Bu noktada tragedya kahramanı ve salik hayat iksirine dünyada kavuş-muş demektir. Bu tinsel yolculuk sonunda onlar yeniden doğmuşlar, dönüş-

müşler, olgunlaşmışlar ve aydınlanmışlardır. Artık onlar illizyon değil gerçek; fani değil baki olduklarına inanmaya başlamışlardır.

Sonuç olarak, farklı yöntem, imge ve semboller kullansalar da, tasavvuf ve klasik tragedyalardaki karakterler ve salık sonunda benzer deneyimler kazanırlar. Uzun ve çileli bir arama motifi ile tinsel yolcuklarını tamamlarlar. Kullandıkları ikinci önemli motif ruhun tüm kötülüklerden ve noksanlıktan sıyrılarak değişime uğramasıdır. Bu değişim genelde simyadan alınan imgelerle izah edilir. Tarih boyunca, insanoğlunun değersiz madenlerden altın yapma rüyası en azından şimdilik bu iki disiplinde kuramsal olarak gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

AFİFİ, Ebul-Ala. (1996). *Tasavvuf: İslamda Manevi Hayat*. İstanbul : İz Yayıncılık.

ARİSTOTLE. (1967). *Poetics*. Trans. by Gerald F. Else and Ann Arbor: Michigan: University of Michigan P..

CAMPBELL, Joseph. (1949). *A Hero with a Thousand Faces*. New York: Bollingen Foundation Inc.

ERDEN, M. ve Akman, Y. (1998). *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara : Arkadaş Yayınları.

ERTÜRK, Selahattin. (1984). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

HOLY BİBLE, The. (1984). King James Version. USA: Thomas Nelson Inc.

LEY, Graham. (1991). *The Ancient Greek Theater*. Chicago: Chicago University P.

MEVDUDİ, Abul Ala. (2002). *The Four Basic Quranic Terms*. Lahor: Islamic Publications.

NİETZSCHE, Friederich. (1995). *The Birth of the Tragedy*. Trans. by Clifton P. Fadiman. New York: Dover.

Kur'anı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali. (1992). Çev: Özek, Ali et al. Medine: Kral Fehd Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu.

ÖZTÜRK, Abdulserdar. (2004). *The Initiation Processes of the Characters and Quest Motive in The Pilgrim's Progress by John Bunyan and in Love and Beauty by Şeyh Galip*. Basılmamış Doktora Tezi. İzmir : Ege Üniversitesi.

PLATO. (187). *The Republic*. London: Penguin Books.

Reinhold, Meyer. (1959). *Classical Drama: Greek and Roman*. New York: Barrons.

RUMİ, M. Jalaladdin. (1946). *Mathnavi*, Trans. by C. E. Wilson. London: Macmillan.

SCHİMMEL, Annemarie. (1975). *The Mystical Dimension of Islam*. Chapel Hill: University of North Carolina P.